

**ПОРИЦАЊЕ И ЗАБОРАВ: СТАРА „ЕТИКА“ СРПСКОГ
НАЦИОНАЛИЗМА**

**DENIAL AND OBLIVION: THE OLD "ETHICS" OF SERBIAN
NATIONALISM**

„Али, прије свега, са истином о себи треба се суочити, а та истина неће сићи са телевизије, него чека сваког понаособ у Сарајеву. Она је толико непорецива да не треба гајити ни најмању илузију да јој се може побјећи.“

Станко Церовић, Истина у насиљу

Сажетак

Рад представља приказ српске политичко-културне стварности у којој се осликава напор за релативизацијом последица идеологије српског национализма крајем 20. века. Као извориште таквог настојања перципиране су политичке и интелектуалне елите које, чак ни у персоналном смислу, нису деангажоване у овим друштвеним сферама. Порицање последица национализма фокусирано је као организован, свеприсутан и подржан пројекат државе Србије спровођен од највиших политичких и државних званичника, државних органа и медија. Циљ рада је да укаже да у Србији постоји систематска друштвена ангажованост у негирању великосрпске идеологије и последица до којих је довела 90-их година. Негирање масовних злочина почињених на простору бивших република и на Косову актуелизује узрочно-последични однос између порицања последица националистичке идеологије и садашње динамике њеног испољавања на овим просторима.

Кључне речи: политичка елита, културна елита, нација, национализам, идеологија, масовни злочини, порицање, заборав, етика

Summary

The paper presents an overview of the Serbian political and cultural reality in which an effort is made to relativize the consequences of the ideology of Serbian nationalism in the late 20th century. Political and intellectual elites who, even in the

personal sense, are not disengaged in these social spheres, are perceived as the source of such an endeavor. Denial of the consequences of nationalism is focused as an organized, ubiquitous and supported project of the state of Serbia conducted by the highest political and state officials, state authorities and the media. The aim of this paper is to show that in Serbia there is a systematic social engagement in denying the Greater Serbian ideology and the consequences it brought to the 1990s. The negation of mass crimes committed on the territory of the former republics and in Kosovo, actualizes the cause-effect relationship between denying the consequences of the nationalist ideology and the current dynamics of its manifestation in this region.

Key words: *Political elite, cultural elite, nation, nationalism, ideology, mass crimes, denial, oblivion, ethics.*

Увод

Календарски, на крају смо друге деценије 21. века; ратни сукоби на простору бивше државе давно су завршени након којих је Република Србија територијално и политички омеђена у границе у којима је била пре распада СФРЈ. Њени националистички напори за проширењем граница на рачун других федералних јединица бивше државе остали су без успеха. Територије за које је Србија 90-их ратовала у Хрватској и Босни и Херцеговини, након великих људских жртава и материјалног разарања на тим просторима, дефинитивно су стављене под њихов суверенитет и уоквирене у територијални интегритет.

Попис националистичких ратних стремљења Србије 90-их започиње опсадом и злочинима у Вуковару, етничким чишћењем на подручју источне Славоније, бомбардовањем хрватских градова итд. На подручју Босне и Херцеговине пак од 1991. до 1995. припадници српског народа су најпре уз помоћ Југословенске народне армије а касније Војске Републике Српске и паравојних формација извршили геноцид над босанским муслиманима у Подрињу и друге свирепе злочине на територији БиХ. Сарајево је било под опсадом Војске Републике Српске четири године и у том периоду је убијено више од 10 хиљада особа од чега 1.601 дете.¹ Након тога Србија је 1999. године убрала још један „плод“ свог национализма: покрајина Косово и Метохија је након

---

¹ Опсада Сарајева трајала је 1.479 дана. За то време убијено је 10.615 особа, од чега 1.601 дете, рањено је 61.136 особа, од чега 14.946 деце. Више: Чекић, С. (2012) *Злочини над децом Сарајева у опсади*, Универзитет у Сарајеву, Институт за истраживање злочина против човечности и међународног права.

вишедеценијског политичког насиља над несрпским становништвом (које је 1998. и 1999. године кулминирало војно-полицијском акцијом етничког чишћења албанског становништва) изборила територијалну и политичку независност. Дакле, огроман је попис учинка великосрпског национализма на простору бивше државе, због чега је и напор српских политичких и интелектуалних елита да га оспоре (које су у Србији исте као и 90-их) изузетан. Ипак, данас у српском друштву несумњиво постоји диференцијација у односу на ратове из 90-их година, али се она помаља споро и стидљиво. Део друштва критички гледа на последице великосрпске идеологије и инсистира на истини о узроцима распада СФРЈ и њеном јавном саопштавању. Но, јавни, културни и политички простор је неприхватљиво сужен за такво делање, док се већински део друштва отворено супротставља промоцији истине о догађајима из тог времена. Политичка и интелектуална елита истрајно и напорно граде културу порицања последица великосрпске идеологије и то чине са скупштинских говорница, из владиних канцеларија, државних органа и политичких странака, максимално користећи медијску пропагандистичку машинерију. Али, уочљив је један опаснији и малигнији приступ овој теми који за циљ има стварање „нове истине“ о времену 90-их који се спроводи кроз креирање културних и уметничких садржаја који релативизују или искривљују чак и судски доказане чињенице о догађајима из деведесетих. У том смислу, држава подржава снимање филмова, штампање књига и часописа о ратним догађајима у Хрватској и Босни и Херцеговини и на Косову у којима су игнорисане чињенице,² у којима антихероји постају хероји којима се уз државне почастии подижу споменици, десничарске скупине организују „културне“ изложбе и перформансе о ратовима у бившој држави на којима присуствују и говоре високи државни званичници и објашњавају „праву истину“.

---

² На прошлогодишњем сајму књига у Београду на штанду Министарства одбране представљене су књиге осуђених злочинаца: Војислава Шешеља, генерала Владимира Лазаревића, генерала Небојше Павковића и других. Представљање је пропраћено говором министра Александра Вулина видно тенденциозним ка ревизији догађаја из 90-их година и улози Србије у ратовима на простору бивше Југославије. У том контексту је и књига историчара Милоша Ковића (ванредни професор историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду) и Драге Мاستиловића (ванредни професор и декан Филозофског факултета у Источном Сарајеву) *Право на историју – сведочење у процесу Хашког трибунала против генерала Ратка Младића*, на чијим је корицама лик ратног злочинца Ратка Младића и у чијем уводу се на најбезочнији начин изврће контекст рата у Југославији и „скида“ одговорност са српских националистичких претензија на територије у Босни и Херцеговини (издање *Catena Mundi*, Београд, 2018).

Другачији дискурс о овој теми у српском друштву третира се као дискредитација и напад на исправан курс српске политичке елите, па се дежурни „спасиоци“ српства хитно укључују у антикампању (Србија има безброј ангажованих агитатора).³ Истовремено, у Србији се игнорише стварност о узроцима и последицама сукоба у бившој Југославији и постојање недвосмислених чињеница које се не могу мењати пропагандистичким активностима.⁴ Стога је разложно питање: чему треба да послужи садашња „фаза“ порицања и релативизације и какве ставове треба да пригрли српско друштво (да ли уопште треба да их мења, с обзиром на назоре актуелног владајућег политичког естаблишмента) или је она само наставак „традиције“ и „културе“ порицања и заборав не само националистичких него и идеолошких авантура српског народа кроз историју.⁵

---

³ То су особе попут Симе Спасића, Миломира Марића, Мирослава Лазанског, Драгомира Анђелковића, Небојше Крстића, Милована Дрецуна и других. У агитацију су редовно укључени и осуђени злочинци – Шешел, Шљиванчанин, генерал Лазаревић, Шаиновић, Краишник и други, који шире „истину“ у Србији, Босни и Херцеговини (Републици Српској), Црној Гори, Македонији о ратовима из 90-их.

⁴ Изјава српске премијерке Ане Брнабић у интервјуу датом радију Дојче веле (Dutsche Welle) у новембру 2018. године у емисији *Зона конфликта*, да у Сребреници није извршен геноцид, чиме је омаловажила судске одлуке, довела је до посете Теодора Мерона (Theodor Meron) Београду, председника Међународног резидуалног механизма за кривичне судове (функционални судски орган активиран након престанка са радом Међународног кривичног суда за бившу Југославију 2013. године, колоквијално – „Хашки трибунал“), који је српским властима упутио оштре критике. Реперкусије оваквог става највиших српских званичника видеће се кроз процес испуњења услова за приступање Европској унији. То се већ показало само неколико седмица након интервјуа на седници Европског парламента приликом усвајања извештаја Европске комисије о Србији 29. 11. 2018. када је усвојен амандман којим се Србија обавезује да призна одлуке Међународног суда за бившу Југославију којима је утврђено да је над Бошњацима извршен геноцид у Сребреници 1995. године. Следећег дана велики број српских медија, државних и приватних, оркестрирано је напао одлуку Европског парламента. Агитатори поменути у 4. фусноти овог рада најбезочније су ширили неистине о догађајима у Сребреници на РТС-у, „Пинку“, у дневним листовима „Информер“, „Куир“, „Ало“ и другим.

⁵ У прошлом веку у Србији су се десили догађаји о којима ни данас већина грађана не зна истину. Рецимо, да за убиство краља Александра и краљице Драге 1903. нико од завереника организације „Црна рука“ (касније, „Уједињење или смрт!“) није кривично одговарао иако је о убиству и у кривичнопроцесном смислу све разоткривено; да одговорност за убиство престолонаследника Фердинанда и његове супруге Софије у Сарајеву 1914. године, осим припадника организације „Млада Босна“, снесо и српски официри – завереници („Црнорукци“) атентата на краља Александра и краљицу Драгу који нису претходно осуђени за исто недело у Србији. Исто тако, српска јавност није обавештена о масовним злочинима српске војске против цивилног становништва у време балканских ратова (1912–1913) на Косову и у Албанији (чије делове је држала под окупацијом годину дана), за које никоме у Србији није суђено. Злочине је 1913. године истраживала међународна комисија *Карнегијеве задужбине за међународни*

Значајан је и актуелни међународни контекст у ком се у Србији креира „култура“ порицања и заборава. Наиме, у тренутним политичким околностима које креира међународна заједница оваква настојања Србије наилазе само на узгредну осуду у периодичним извештајима међународних организација које врше мониторинг над процесом приступања Европској унији. Рекло би се да јој се оставља време да се њено друштво суочи са стварношћу кроз преиспитивање сопствене улоге у даљој и ближој прошлости, чему се Србија упорно опире. То се очитује кроз опробану „етику“ великосрпског национализма која се у основи базира на упорном и доследном грађењу друштвеног амбијента за порицање и заборав одређених историјских догађаја у којима се са највећом силином испољавао српски национализам. Посебно данас у Србији нису стране друштвене и културне акције које имају за циљ да се негира чињеница да великосрпска идеологија и њене последице уопште постоје.

Порицање и заборав као пројекат

Разложно је питање шта политичке и интелектуалне елите Србије желе постићи садашњом свеприсутном пропагандом „друге истине“ о ратовима на простору бивше Југославије и на Косову. Страна штампа и други медији, међународни часописи и томови списа из судских пресуда Међународног суда за бившу Југославију посматрачу ван ових простора пружају јасну слику о догађајима 90-их година у Југославији. Стога српска пропаганда „ка споља“ којом се негирају последице великосрпског национализма, пре свега, масовних злочина, може продубљивати анимозитет светске заједнице према Србији. Из тог

мир, чему се српска влада жестоко противила и опструисала њен рад. О извештају Комисије у Србији су чули само историчари, шира јавност нити слути да се такво нешто десило. Тим поводом Димитрије Туцовић је 1913. године у студији *Србија и Арбанија* критиковао „завојевачку политику српске буржоазије“, чији садржај је наишао на осуду у српским политичким круговима.

Даље, од 1944. до 1946. (и касније) комунистичке власти су у Србији извршиле масовне егзекуције. Процењује се да је у том периоду без суђења ликвидирано преко 50.000 особа, те да се на територији Србије налази више десетина масовних гробница у којима су жртве комунистичког терора. То питање се повремено појави у јавности и на томе се све заврши. Наследницима комунистичко-интернационалне идеологије у Србији, који су и данас део владајуће политичке парадигме, није у интересу да се истина изнесе пред српско друштво. То и даље доприноси притајеном друштвеном антагонизму који није развејан јасним одређењем према учинцима наведене идеологије након њеног слома у Европи 1989. године.

разлога је све агресивније окренута ка унутрашњем конзументу, при чему се у скућеном јавном амбијенту сучељава са малобројним опонентима таквој слици политичке историје Србије. Али, шта се жели постићи, који је њен циљ?

Најпре, пропагандистичке активности политичких и интелектуалних елита добро су успевале у српском друштву. Томе су погодвали услови који су у њему владали (за које су те елите и одговорне) већ два века: друштвено-економска заосталост (и стога самоизолација као одбрамбени механизам), антимодернизам, страх од промена, вековна ауторитарност политичког система⁶ и друго. Медијска пропаганда 80-их и 90-их година 20. века била је усмерена ка буђењу националистичких порива и успела да произведе ефекат који је терао обичне људе да са ватреним набојем крену у „одбрану српства“.⁷ На том путу, на ратиштима у Хрватској, БиХ и на Косову, почињена су невиђена зверства, о чему се данас у Србији ћути; чињенице се негирају и жртве се дискредитују.⁸ Наивно би било рећи да је пројекат негирања

---

⁶ У књизи *Политички живот Србије: Између партократије и диктатуре* Славиша Орловић каже да су „у Србији краткотрајни демократски и либерални делови традиције испрекидани ауторитарним и тоталитарним масама, тако да није лако ослањати се на њих.“ На истом месту наведени су подаци из истраживања историчара Слободана Марковића о облицима владавине у Србији од 1804. до 2004. године према којем је Србија у тоталитарном поретку провела 14,5 година (период нацизма од 1941. и период успостављања комунистичке власти до 1956), у ауторитарном поретку 155,5 година и само 30 година у демократском поретку; видети: Орловић, Славиша (2008) *Политички живот Србије: Између партократије и диктатуре*, „Службени гласник“, Београд, стр. 212.

⁷ Улога српских медија у распиривању националистичких страсти и мржње 90-их након демократских промена у Србији истраживана је на нивоу професије која се желела оградити од те мрачне улоге. Покушало се и са утврђивањем кривичне одговорности појединаца који су учествовали у произвођењу ратнохушкачке пропаганде, па је 2009. године Независно удружење новинара Србије Тужилаштву за ратне злочине кривичну поднело пријаву против Радио-телевизије Београд, Радио-телевизије Нови Сад, дневних листова *Политика*, *Вечерње новости* и других, али се није дошло до судског епилога. Видети: Петровић, Владимир и група аутора (2011) *Речи и недеља: Позивање и подстицање на ратне злочине у медијима у Србији 1991–1992*, Центар за транзиционе процесе, Београд.

Хашки трибунал је у судском поступку против Слободана Милошевића затражио извештај о улози српских медија у распиривању ратнохушкачке пропаганде крајем 80-их и почетком 90-их. Извештај под називом *Политичка пропаганда и пројекат „Сви Срби у једној држави“: последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе* израдио је Ренауд де Ла Броссе, редовни професор француског Универзитета Реимс, доступно на: www.icty.org/x/cases/slobodan_milosevic.

⁸ Српској јавности већ двадесет година није са позиције државе представљен извештај Мисије Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) / Organization for

последица национализма новоосмишљена делатност српских елита, те да нема генезу у вековном пројекту о српској етничкој држави на Балкану. Кроз ангажованост и напор српских политичких и интелектуалних елита на плану ширења великосрпске идеологије од 70-их година 20. века до краја ратова у бившој СФРЈ уочиће се, како је говорио Слободан Инић, „инфраструктурна природа национализма“. О његовим последицама Инић каже: „Ништа не бих више желио него кад бих могао на крају овај катастрофални биланс великосрби(јанског) национализма приписати само његовим 'старим' и 'новим' носиоцима. Нажалост, проблем је много дубљи него што се испољава кроз вид једне новинске критике овог национализма. Јер, великосрби(јански) национализам је, заправо, инфраструктуралног типа или једноставније, дубока народна појава.“⁹ Стога данас говорити о негирању последица великосрпске идеологије као новоосмишљеној акцији није аутентично, јер се ради о дубокој друштвеној регресији која се испољава кроз сложен и кохерентан механизам који наизглед делује асинхроно и дезоријентисано, но беспрекорно је доследан својим циљевима без обзира на понекад „ометајуће“ историјске околности.

Како овде покушавамо да укажемо на нову „фазу“ идеологије српског национализма кроз порицање његових пређашњих последица, треба се осврнути на „механизам и алате“ његовог спровођења. Чини се да су то елементи који и данас постоје и активно делују на плану негирања и ширења отворених неистина о последицама великосрпске идеологије на

Security and Cooperation in Europe (OSCE) „Како виђено, тако речено“ из 1999. године у којем је детаљно изложено страдање албанског становништва током кампање етничког чишћења спроведеног од југословенске војске, српске полиције и паравојних јединица. Такође, јавности није представљен ни извештај међународне организације Human Rights Watch „По наређењу – ратни злочини на Косову“, сачињен 2001. године у ком је на преко 600 страница представљено и документовано страдање цивилних жртава и етничко чишћење албанског становништва током деведесетих, до завршетка рата у јуну 1999. Видети: Фонд за хуманитарно право (едиција *Документа*), *Како виђено, тако речено*, извештаји Мисије ОЕБС, Стање људских права I и II, 1999.; Human Rights Watch: „По наређењу – ратни злочини на Косову, 2001, пд-формат доступан на: <https://www.hrw.org>. У истом маниру протекла је и овогодишња државна манифестација у Нишу којом је обележено 20 година од почетка војне кампање снага НАТО на СРЈ, као и извештавање српских медија о овом догађају. Нигде није указано на узрок који је довео до НАТО-кампање, нити је помињано да је бомбардовање СРЈ било предузето са циљем да се заустави вишемесечна организована кампања српских војних, полицијских и паравојних снага из које су произишли монструозни злочини према косовским Албанцима и протерано преко 850.000 становника током 1988. и 1999. године.

⁹ Видети: Инић, Слободан (2015) „Биланс великосрби(јанског) национализма“, у: Перовић, Латинка, *Доминантна и нежељена елита: Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (XX-XXI век)*, Београд, стр. 356.

овим просторима. Припремајући се за освајачке ратове 90-их година, Милошевићева пропагандна логика се састојала у томе да се онемогући и сузи простор за изражавање алтернативних политичких ставова или да они остану у уском кругу појединаца или малих група, те да никако не пређу у шире медијско поље које може створити нове присталице таквих ставова. Механизам медијске стратегије обезбеђен је кроз тоталну контролу медија у државном власништву, а према неколицини приватних новинских листова и мањих телевизијских станица примењена је сила државног апарата: присилно затварање радиостаница и новинских листова, одузимање средстава за рад, честе инспекцијске контроле итд. Данас медијски простор у Србији „баштини“ сличне принципе, пре свега „једнообразност“ информација о политичком естаблишменту али и „разноврсност“ извора напада и остракизовања политичких и интелектуалних неистомишљеника, чак и грађана који немају значајнији политички ексклузивитет. У том погледу је отежано представљање чињеница које су „изван“ званичне политичке парадигме. Истужи појединаца, организација или интелектуалних скупова на којима се излажу чињенице у вези са последицама ратова на простору бивше Југославије, ако оне нису у сагласју са „истином“ коју промовише званични политичко-интелектуални естаблишмент, третирају се као „издајнички“, „антисрпски“, „прозападни“, „плаћенички“ итд. Битно обележје садашњих политичких и интелектуалних елита у Србији је то да су оне и након двадесет година од последњег рата на простору Југославије, у персоналном смислу, исте. Великосрпска идеја која их је деведесетих „надахњивала“ није ишчезла из њихових говора, поступака и односа према неистомишљеницима: пројекат је пропао, али је остала идеја усмерена ка истом циљу. Стога је разумно поставити питање, како присилити или придобити садашње или прошле (можда и будуће) политичке и интелектуалне елите на сопствено преиспитивање, односно на политички и морални мазохизам?

Историјску особеност српског друштва представља константни недостатак јавности о битним политичким догађајима, чиме је стваран простор за „надоградњу истине“ и креирање друштвених услова у којима су обмана и лаж постајали значајан ослонац политичке владавине. То је контура, то су границе у које је постављен и садашњи однос политичких и интелектуалних елита према последицама великосрпске идеологије. Но, потреба (и дужност) да се говори истина када је реч о српском национализму постојала је у српским интелектуалним круговима, без обзира на последице које је критичност производила (а оне су биле немилосрдне, до физичке ликвидације). Говорећи о национализму који се у Србији будио 80-их година, Богдан

Богдановић¹⁰ је упозоравао да националисти, „власници народа“, воле народ „блесавости и деменције“ и да је „национализам нешто болесно и дементно. Свет минималних идеја, минималних концепата, истесаних парола, преображених догми. Имам осећај да је национализам привилегија сиромашних и малих средина, скучености духа.“¹¹ До данас Србија са себе није „отресла“ националистичку идеологију, што је чини „уморном“, како је говорио Богдановић још 1987. године: „Србија је стварно уморна, али не само од лидера (ако је правих и мудрих учитеља и предводитеља икада и имала), уморна је од полулидера, и од лидера полутана, а њих је увек било у задивљујућим (и задављујућим) количинама, и никада јој нису зафалили (...). Уморна је, каквог ли чуда, и од сопственог уморног разума, од свог 'народског здравог разума који не разуме више ништа (...). А тек како је Србија уморна од мрзитеља знања и памети, од злобе према изузетнима и изузетности (...). Уморна је од своје историје коју не разуме и над којом се чуди. Уморна је од тешких, трагичних, можда и несмислених ратова које је водила, а још је уморнија од сулуде апотеозе тих ратова и од труба и добоша који, на измаку двадесетог столећа, још одјекују у њеном духу и слуху (...). Србија на маргинама цивилизације, уморна је од цивилизације која је никада није ваљано ни додирнула. Србија је уморна од себе саме, од своје паланачке самодеструкције. Не, није то 'деконструкција', већ неповратно саморазарање, самоуништење паником од другог и других, самоуништење неповратном завадом са дугим и другима (...). То је аутодеструкција самозатварањем у зачаране кругове сопствених фикција које нам све сигурније обећавају све извеснију судбину последњих балканских индијанаца у Европи (...). Србија је уморна од непотребне снаге подивљалих речи које је завађају саму са собом и светом у којем живи. Србија је уморна од своје заваде са Европом коју не познаје и не разуме (...). Србија је уморна да уморнија не може бити и зато је подложна залуђивању; подложна је мађијама и самоомађијању. Кад јој зафале магијске вештине пробраних и сапетих речи на које се

---

¹⁰ Богдан Богдановић био је српски архитекта, професор Архитектонског факултета у Београду, градоначелник Београда од 1982. до 1986. Чланство у Српској академији наука и уметности напустио је подношењем оставке 1981. године. Одликован је француском легијом части 1985. године. Напустио је Србију 1993. године и отишао у егзил у Аустрију где је и умро 2010. године. Под покровитељством Републике Аустрије у Бечу је 2013. године објављена капитална збирка Богдановићевих пројеката расутих у читавој бившој Југославији (његово дело је „Јасеновачки цвет“, споменик јасеновачким жртвама).

¹¹ Наведено према: Перовић, Латинка (2015) *Доминантна и нежељена елита: Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (20- 21. век)*, Београд, стр. 583.

толико навикла, батрга се у кучинама симбола и симболизма, саму себе заплиће а не расплиће.“¹²

Данашње српско друштво и даље осликава константно историјско настојање политичких и интелектуалних елита на одржању традиционалне парадигме поимања европске и светске историје. Конфузија речи, политичких изјава, аката у подручју културе чини замршени колоплет чији је резон и даље у сфери националистичке идеологије. Политиканство као стара пракса јавног деловања производи духовну конфузију и дезоријентацију у односу на стварност политичког деловања. Нарочито доприноси опстајању константне регресије друштвеног израза према културним и политичким разликама, што за последицу има испољавање друштвене агресије за чији сензибилитет, препознавање и спречавање српско друштво ни данас није способно. Стога је и питање константне, историјске, традиционалне негације последица национализма на овим просторима и даље велико: пут је трасиран и чини се и даље неупитним, бар што се тиче садашњих елита.

База порицања и заборав: шта негирамо

Досадашњи идеолошки концепт српског национализма стваран је у врховима политичке и интелектуалне елите у коме се као аномалија препознаје изолованост од подручја ширих друштвених промена у европским друштвима од 15. до 20. века. Крупни друштвени процеси који су захватили западноевропски свет (ренесанса, реформација, револуција 1789. и 1848, секуларизам и друго) само делимично су дотакли српско друштво, што је за последицу оставило дуготрајну неартикулисаност и неоријентисаност ка модернизму. Из тих разлога је Србија развила доследан модел затвореног друштва које подразумева изостанак друштвене критичности према интелектуалним творевинама и политичким акцијама. Такав друштвени амбијент је омогућио настанак националистичких планова које су стварали политички и интелектуални људи 20. века, чије је спровођење производило махом штетне последице. То нису били политички памфлети изолованих

---

¹² Исто, стр. 608.

Дешифровање српског национализма Богдановић је учинио кроз *Писмо Централном комитету Савеза комуниста Србије* 1987. године, први пут објављено у *Мртвоузице: Језичке замке стаљинизма*, Графички завод Хрватске, Загреб, 1988. У Србији је објављено у *Богдан Богдановић: Глиб и крв*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, приређивач Латинка Перовић, Библиотека „Сведочанства“, број 9, Београд, 2001.

појединаца, „слободних стрелаца“ и друштвених маргиналаца који су се залуђивали великосрпском идејом која треба да изроди велику етничку државу, већ политичке творевине које су из епохе у епоху осликавале вековну парадигму српског национализма.¹³ Њено постојање и дуготрајност се настоји негирати, иако је очигледна на свим територијама где су вођени ратови у бившој Југославији.

Неупитне историјске особености Србије – економска неразвијеност, неписменост, ауторитарна политичка власт манифестована кроз насиље – узроковале су дубоку (и традиционалну) необавештеност грађана о истинском свету политичких идеја и њиховим токовима. Она је последица и подразумеване отуђености политичких и интелектуалних елита од ширег друштвеног амбијента не само у сфери политике већ и у другим областима у којима би могло доћи до њиховог преиспитивања од базичне политичке јединице: политичког појединца. Из тог разлога је оправдано питање, да ли би српски национализам био толико разоран 90-их година да су грађани имали више истине пред собом, тачније, да нису толико лагани од политичких и интелектуалних елита. Ако би одговор био потврдан, то ипак не би било оправдање за нетрагање за истином, тада, и сада.¹⁴ Но, лакше је прихватити „готове истине“, онакве какве их и данас прихватају грађани Србије. Стога данас постоји отворено негирање тезе да је и 90-их година, и поред отворене репресије која је владала у Србији, постојао политички и интелектуални простор да се буде морално биће са исправним етичким компасом усмереним против национализма. Отпор оваквом мишљењу је и данас веома јак, јер преиспитивање моралног контекста деловања српских политичких и интелектуалних елита и њихових идеја, доводи до спознаје о својеволјном пристанку појединаца и група да се 90-их година буде део

---

¹³Националистички програми *Хомогена Србија* Стевана Мољевића и Драгише Васића из 1941. године, *Програм четничког покрета* Драгољуба Михаиловића из 1941. произвели су страшне последице по несрпски живаљ у Краљевини Југославији током Другог светског рата. Покољи несрпског становништва у Босни од 1941. до 1945. производ су наведених националистичких програма; детаљније: Дедијер, Владимир, Милетић, Антун (1990) *Геноцид над Муслиманима 1941–1945*, Зборник докумената и сведочења, 2. издање, „Свјетлост“, Сарајево, стр. 9–11, 18–19.

¹⁴ И 90-их година су постојали политички и интелектуални појединци и групе који су трагали за истином и проносили је кроз Србију залуђену национализмом, без обзира на препреке и последице које су у појединим тренуцима за њих биле бруталне. За ову илустрацију прочитати текст новинара Петра Луковића *Шта се не смије заборавити* објављен у *Босна и Херцеговина, језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 696–702 (извор: лист *Дани*, број 251 од 5. 4. 2002).

националистичке хорде,¹⁵ па се тако до престанка порицања чињеница у вези са последицама српског национализма неће доћи пре него што се престане негирати интелектуални и политички пристанак на стварање националистичког такта српског друштва. Разобличење етичког контекста национализма политичких и интелектуалних елита полазиште је и за укидање „етике“ порицања његових последица. Но, да видимо шта је база порицања.

Протекла два века Србију одликују већ помињане друштвене константе чије познавање доприноси разумевању садашњих политичко-социјалних и економских прилика као и односа према националистичкој идеологији. Поред вековне економске заосталости за модерним економским токовима у Европи и масовне неписмености становништва, посебна (двовековна) карактеристика друштвених и политичких односа у Србији представља константно политичко насиље кроз које су се преламали и сви модернизацијски напори. Насиље је било (и остало) механизам за решавање унутрашњих и спољнополитичких питања која су се у одређеном тренутку јављала пред Србијом. Беспримерно насиље у унутрашњем политичком животу огледало се у отвореној, огољеној и суровој примени силе према политичком противнику – до истребљења, када се за то пружала прилика, а прилике су биле честе. Традиција компромиса и политичког уговора међу политичким ривалима готово да није заживела у политичком животу Србије. То је један од разлога због ког нису успевале политичке заједнице српског народа и других политичко-културних заједница у којима је националистички примат стављен испред компромиса који налажу друштвене различитости. Територијална ширења која је Србија остварила током 19. и 20. века као производ националистичких претензија остварена су ратним напорима.

---

¹⁵ Не треба сметнути с ума да су садашње политичке елите у Србији исте оне из 90-их година, док већина земаља насталих распадом СФРЈ на политичкој сцени има већ трећу генерацију политичара: Словенија, Хрватска, Македонија, па и Црна Гора. Слично је и са интелектуалцима, новинарима, писцима. Професори Дарко Танасковић, Мирољуб Јефтић и други, који су 90-их ширили пропаганду и мржњу према муслиманима, и даље су део интелектуалног и политичког естаблишмента Србије (Танасковић је био амбасадор Србије у Ватикану, заступник Србије у УНЕСК-у. На Дан државности Републике Србије, 15. 2. 2019. године, председник Србије Александар Вучић уручио му је Орден српске заставе другог реда); новинарка Љиљана Смаиловић, велики поштовалац Радована Караџића, која је 90-их писала ватрене националистичке текстове у београдском недељнику *Време*, и данас, без последица, са разних телевизија у Србији „објашњава“ политику српским грађанима, посебно ону која се тиче Сједињених Америчких Држава. Арогантно оспорава пресуде Хашког суда изречене против српских политичких вођа и официра осуђених за злочине у Хрватској и Босни и Херцеговини, па је у том тону недавно у емисији *Прави угао* на РТВ Војводина коментарисала и правоснажну пресуду Радовану Караџићу на доживотни затвор.

Толеранција и прихватање другачијих културних и политичких образаца готово да је било неприхватљиво за освојачку и доминантну војничко-ратничку културу какву је однеговао српски етнички корпус. То је утицало и на етаблирање унутрашњег владалачког политичког принципа који је такође испољаван кроз огољену силу и тиме створен општи политичко-културни образац друштвених односа. Последица његовог деловања су жртве политичког насиља – унутар Србије и оне ван њених граница – чије негирање подстичу његови константни, вековни промотери: активни креатори политичког и духовног живота у Србији.¹⁶

Недавне последице рата у бившој Југославији садашњи српски естаблишмент посматра и тумачи једнострано и упорно истрајава на тези о српском народу као највећој жртви. Овакав приступ није нов у пропаганди Србије поводом жртава које је српски народ заиста и подносио у ратовима на Балкану у 19. и 20. веку. Но, принцип поистовећивања жртава српског народа и, рецимо, Јевреја, потпуно је доминантан након Другог светског рата. Истовремено, победничка комунистичка елита није пристала да пред јавност изнесе чињенице у вези са масовним погубљењима припадника других народа и верских група и Јевреја у време фашистичког режима у Србији од 1941. до 1944. године, али и политичких неистомишљеника након формирања комунистичке власти 1944. Промовисању српског народа као изразите жртве у Другом светском рату увелико је доприносила и Српска православна црква, посебно 90-их година, када се пробудио српски национализам у свим деловима Југославије где су живели Срби.¹⁷

Студија Јована Бајфорда *Потискивање и порицање антисемитизма: Сећање на владу Николаја Велимировића у савременој српској православној култури* дотиче и познати „мит о мучеништву“ па се „присуство антисемитизма у Србији одбацује на основу тврдње да су Срби, баш као и Јевреји, вечите жртве неправде, због чега је излишно говорити о било каквој предрасуди и дискриминацији према сапатницима.“¹⁸ И данас је у иступању политичких званичника и

¹⁶ Владајућа елита данас са ароганцијом одбацује притисак који долази са позиција либералног дела друштва, да се политичке и интелектуалне елите Србије оградe од своје улоге у спровођењу великосрпске идеологије 90-их.

¹⁷ О улози Српске православне цркве у националистичком пројекту Србије 90-их година 20. века видети поглед историчара Милорада Томанића који је дао у књизи *Српска црква у рату и ратови у њој*, „Круг“ Београд, 2001.

¹⁸ Бајфорд, Јован (2005) *Потискивање и порицање антисемитизма: Сећање на владу Николаја Велимировића у савременој српској православној култури*, Огледи, број 6, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, стр. 118.

интелектуалних гуруа националистичке идеологије изражен контекст националистичке самогласификације. Медији засипају јавност представама о традиционално слободарској, либералној и дивљења вредној прошлости без осврта на чињенице,¹⁹ док се теме о последицама националистичке политике 90-их не отварају. Школски историјски уџбеници не доносе ни назнаку о негативном контексту великосрпске идеологије на овим просторима и последицама које је имала на друге народе и верске групе. „Уклопљена“ је у традиционални клише о ослободилачкој идеји коју је српски народ носио и у корист других народа Балкана пред империјалним противницима – Аустроугарском, Турском и Немачкој. Нема помена о жртвама великосрпске идеологије из балканских ратова на подручју Косова, Македоније и Албаније; масовних злочина четничких одреда над муслиманима у Подрињу од 1941. до 1945. године; о етничком чишћењу Бошњака од 1991. до 1995. и геноциду у Сребреници такође нема помена. С друге стране, отворена друштва Европе и света имају своје изворе сазнања о неупитним историјским чињеницама на овим просторима, што је доприносило изградњи ставова и погледа на недавне догађаје на Балкану, али и на контекст неких будућих догађаја на овом подручју. Великосрпска идеологија и њене последице познати су у европским политичким, научним, културним круговима. Разоткривана је и на дневном нивоу кроз текстове објављене у европским и светским новинама, интелектуалне објаве независних писаца и истраживача друштвених збивања у овом делу Европе. Демистификован је и традиционални напор Србије да пропагандом сузбије ширење истине о последицама великосрпске идеологије. Сликовита је заједничка студија Филипа Коена и Дејвида Рисмана (Cohen, Philip and Reisman, David), *Српски тајни рат – пропаганда и обмана историје*, о којој је Маргарет Тачер, бивша премијерка Велике Британије, рекла 1996. године у британском парламенту: „Књига Филипа Коена доноси корисне аргументе против актуелних митова о историји Србије у Другом светском рату. Разматрајући подробно српски национализам и антисемитизам из

---

¹⁹ У недавно емитованој емисији телевизије Н1 о ратним злочинима Ослободилачке војске Косова 1999. године у којој су гостовали Вељко Одаловић, секретар Министарства иностраних послова, и Владимир Вукчевић, пензионисани тужилац Тужилаштва за ратне злочине у Београду, вулгарна је била изјава Одаловића којом је оптуживао демократску власт након 2000. године да је кроз неформалне канале одавала податке и давала доказе Хашком трибуналу о злочинима које су починили Срби на подручју Хрватске, Босне и Херцеговине и Косова. Одаловић је показао нехуман приступ потреби да се задовољи правда за жртве (за њега је важно ко је од српских власти Трибуналу дао доказе против Срба, а не да ли су докази послужили за осуду злочинаца), као да није ни свестан етичких начела које би у овим стварима морао поштовати са вајвишим пијететом за жртве.

прошлости, она нам омогућује да лакше схватимо како владајући менталитет у Београду тако и корене данашње трагедије у (бившој) Југославији.²⁰

Испољавање порицања: механизам и делотворне форме

На медијској сцени у Србији свеprisутна је пропагандистичка делатност усмерена ка произвођењу политичких и културних садржаја у којима је доминантна тема афирмација националног идентитета српског народа. Упориште за константност националистичког формативовања политичко-културних садржаја још увек се налази у уставно-законским темељима државе Србије. Грађанско друштво и даље је више декларативно-прокламативни принцип него стварност, јер уставно-политички оквир није доведен у сагласје са европским политичким концептом грађанског друштва. Српски устав, иако донет 2006. године (дакле у савременом политичком добу), садржи значајну конститутивно-политичку аномалију, јер и даље државу Србију оглашава „државом српског народа и свих грађана који у њој живе.“²¹ Уместо овог дискриминаторског начела квалитативна промена (за почетак, макар и формална) би била начелно одређење државе Србије као грађанске државе: државе свих грађана који у њој живе, без атрибуције било које појединачне нације. Искорак у нови конститутивно-политички став створио би простор за афирмацију слободнијег грађанског идентитета који би временом могао постати доминантан. Из перспективе важећег политичко-културног обрасца и даље је на снази искључивост и одбијање да се сагледају узроци и последице национализма. Као делотворан механизам Србија користи методологију најсуровије медијске пропаганде какву је успоставио Слободан Милошевић, по чему се види да још увек није раскинула са тоталитарним приступом начину политичког организовања. Централно место пропаганде, њеног „животног простора“, представља

---

²⁰ Видети: Cohen, Philip, Reisman, David (1997) *Српски тајни рат – пропаганда и обмана историје*, „Церес“, Загреб. Ова књига никада није објављена у Србији иако је изазвала значајну научну и лаичку пажњу у Европи. Код нас су се поводом њеног загребачког издања огласили десничари и поједини историчари националистичког курса попут Мирослава Свирчевића који је Коенову књигу окарактерисао као „псеудонаучни фашистички памфлет“. Видети: Свирчевић, Мирослав (2001) *О историји Срба: Форме ревизионистичких трендова у свету 1990-их*, поводом књиге, Philip J. Cohen, *Serbia's Secret War. Propaganda and the Deceit of History*, часопис Института за новију историју „Токови историје“, стр. 103–115, доступно у пдф на: <https://www.inisbgd.co.rs>, посећен 12. 11. 2018.

²¹ Устав Републике Србије, члан 1, „Службени гласник“, 2012.

конзервативизам и традиционализам друштвених односа из којих данас у Србији потичу теме за ангажовану литературу, ангажовану филмску уметност, ангажовану поезику, ангажовану историјску науку итд.²² Истовремено, нема ни назнака воље да се на ширем друштвеном плану отворе тешке теме о последицама великосрпског национализма. Званична историјска наука на српским универзитетима је „заробљена“ у дух ангажованости за ширење великосрпске националистичке идеологије,²³ за шта добија значајан медијски простор. Проучене и утврђене научне чињенице у вези са великосрпским националистичким пројектом тешко добијају простор за медијско саопштавање широј јавности. Чак и историјски догађаји који су давно расправљени на нивоу историјске науке у европској историографији у Србији нису добили „сагласност“ за истину.²⁴

---

²² Медијски Јавни сервис Србије (РТС) већ годинама троши средства грађана Србије на снимање играних и документарних серијала чија је тематика у националистичко-конзервативистичком духу у којима су осликани примитивно-атавистички обрасци понашања одређених друштвених скупова и група у Србији, а чије су уметничке вредности упитне. Игрране серије попут *Равна Гора*, *Немањићи – рађање краљевине*, *Село гори а баба се чешиља*, *Краљ Петар I*, *Војна академија* и друге (безброј пута репризирани на РТС-у у ударном термину) потпуно су у функцији неговања анахроних друштвених начела.

Даље, до дегутантности се промовише једна „сакрална историја“ па се у Србији енормно ради на подизању споменика и меморијала српским жртвама које су страдале од „разних белосветских непријатеља српског народа“, како то отворено говоре званичници српске власти. Комеморације се претварају у медијске спектакле са ватреним националистичким говорима, претњама и квалификацијама најгоре врсте упућеним другим народима и њиховим политичким, културним и верским представницима.

²³ Историчари Чедомир Антић, Александар Раковић, Милош Ковић, Момчило Павловић, Предраг Марковић и други имају ексклузивитет да јавности објасне и оправдају српски национализам у Хрватској, Македонији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, на Косову, у Албанији у време балканских ратова.

²⁴ Реперкусије атентата 1903. године који су извршили припадници завереничке организације „Црна рука“ и њихово непривођење судској правди, чиме је омогућено да та организација и њени припадници учествују у припреми и извршењу Сарајевског атентата 1914. године, те започињање Првог светског рата, у Србији се и данас не износе као неоспорне. За чињенице новијег датума о последицама српског национализма да не говоримо. Српска јавност ни данас нема сазнања о томе да је војна акција НАТО-а 1999. године предузета да би се зауставила војно-полицијска акција српских снага на Косову којом је спровођено етничко чишћење албанског становништва. Чињенице у вези са масовним гробницама албанских цивила које су пронађене у Србији на више локација, а чије је премештање планирано и спроведено од самог политичког, војног и полицијског врха државе Србије, за све ове године нису добиле скоро никакав медијски простор за саопштавање. За почетак јавности у Србији треба представити извештај Фонда за хуманитарно право *Уклањање доказа о злочинима рата на Косову: Операција скривања тела* (Београд, јануар 2017). Недавно је у Србији снимљен и документарни филм *Дубина два*, чија тема је транспорт и

Најагресивнија и наделотворнија форма порицања великосрпске идеологије и њених последица испољава се у сфери свакодневног *политичког* аганжмана водећих политичких личности, било да су део државног апарата или владајуће страначке политичке организације. Без устежања и надмено, на државном нивоу организују се перформанси са којих се шаље директна порука да је жива великосрпска националистичка идеологија²⁵ као и да су вредносни системи политичких странака и гласачког тела и даље оријентисани ка традиционализму и ауторитарности. Овај вид презентације и њено прихватање (упорно потврђивано на политичким изборима) показује и оријентисаност политичких и интелектуалних елита ка популистичком приступу политичком животу у дугом историјском раздобљу. Као такав може се препознати и као дуготрајни механизам културног национализма, јер је осведочена његова „ефикасна“ употреба ван граница Србије (тешко је омеђити историјске периоде у којима је доминантнији био политички национализам у односу на културни и обрнуто; само су њихово садејство и учинак неупитни).

Одређени историјски периоди погодовали су култури порицања последица српског национализма. Рецимо, након окончања Другог светског рата и успостављањем нове идеологије и државе, због силине тоталитарне политичке власти, ван домашаја јавности остале су „националистичке политичке акције“ појединаца и група које су

скривање тела албанских жртава са Косова у масовне гробнице у Србији. Филм је добио и међународна признања, али у Србији није добио ширу јавну презентацију. Ван домашаја јавности је и истина о масакру у кафићу „Панда“ у Пећи на Косову 1998. године у ком је убијено шест младића српске националности, а 15 особа је рањено. Званичници Србије су тек недавно јавно отклонили сумњу да иза злочина не стоје албански грађани и стране безбедносне службе. Истина о починиоцима тог злочина биће болна за српски народ, како је то 2016. године на конференцији за новинаре рекао Александар Вучић, тадашњи премијер Србије, алудирајући да иза злочина стоје припадници сопственог народа. У јавности се говори о планираном злочину који су 1998. године починили припадници српских полицијских снага како би за злочин били окривљени припадници албанског народа и тако распирила међуетничка мржња и оправдале насилне акције широких размера српских војних, полицијских и паравојних снага на Косову које су и уследиле након терора у „Панди“.

²⁵ Перформанс са уношењем божићег бадњака у Председништво Србије 2019. године, у којем су учествовали политички представници Срба у Хрватској, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Северној Македонији на челу са Александром Вучићем, председником Републике, имао би само културно-традицијску поруку да на овим просторима пре 30 година није тако силовито деловала великосрпска ратна машинерија. Овако, тај перформанс под покровитељством Александра Вучића, старог заговорника великосрпског национализма и промотера рата у Босни и Херцеговини и Хрватској деведесетих, шаље другачију поруку.

произвеле масовне људске жртве у периоду од 1941. до 1945. године. Учесници таквих акција прошли су без политичких последица, а ни законска правда није их дотакла.²⁶ Касније идеолошки концепт затвореног друштва погодовао је „ћутању“ о национализмима свих народа у Југославији. И поред ауторитарности поретка који је снажно стајао на позицијама антинационализма, он се ипак пробијао кроз пукотине високобирокупативизоване државе коју је на крају и срушио у крвавом ратном сукобу. Снага идеологије национализма на овим просторима превладала је снагу једне светске тоталитарне идеологије, која је неко време чинила СФРЈ монолитним политичким субјектом. Стога се снага национализма на овим просторима никада не сме потценити, због чега је и неопходно суочавање са његовим последицама.

Методологија за раскид са национализмом постоји, треба је усвојити. Искуства европских друштава која су одбацила национализам након Другог светског рата говоре о неопходности отвореног и безрезервног сусретања са истином о узроцима и последицама национализма. Противници оваквог става у Србији говоре да национализам у Европи постоји и данас и да јача, али неће рећи да је он у границама које су подношљиве за демократска и либерална друштва која га амортизују у сваком његовом екстремнијем изразу. Механизам за његово амортизовање представљају друштвена начела која налажу јавно преиспитивање друштвених процеса и догађаја који се у њима одвијају, што је свакако прва мањкавост ауторитативних поредака. Без установљених друштвених начела којима се стварају услови за слободно трагање за истином, тешка питања попут последица опасних идеологија немају изгледа да буду просуђена и вреднована етичким мерилима. За српско друштво данас од егзистенцијалне је важности суочавање са последицама националистичке идеологије која и даље доприноси његовом историјском пропадању и општој друштвеној регресији. На савременој политичкој, економској и дипломатској сцени европских и светских друштава постоје „базични стубови“ настали из сопственог и туђег историјског искуства на основу којих се креирају њихове будуће одлуке и акције. Због тога није зрело закључивати да историјски догађаји на овим просторима немају утицаја на одлуке које та друштва

---

²⁶ Злочини које су од 1941. до 1943. године починиле четничке снаге над цивилним становништвом босанских муслиманима у Подрињу (у Вишеграду и околини 1943. године убијено је преко 6.000 особа) нису санкционисани након рата, јер су те јединице и њихови команданти преведени 1943. године у партизанске снаге. Одлучујућу улогу у доношењу такве одлуке имао је Родољуб Чолаковић, истакнути члан КПЈ и командант партизанских јединица у Босни и Херцеговини, одликовани народни херој.

касније доносе, а тичу се грађана на овим просторима. Постоји „светско памћење“, непомућено дневним политикама каквим би га можда желели обликовати учесници историјских догађаја на овим просторима.²⁷ Због тога је неопходно да Србија без одлагања започне етичку ревизију својих односа са другима и другачијима и прихвати одговорност за улогу у њиховом негирању и планском уништавању. У противном, у историјско наслеђе јој остаје памћење света о неспособности једног етничко-политичког корпуса да прихвати општи цивилизацијски ток, као и историјско подозрење жртва.

Закључак

На крају, великосрпски национализам као историјска манифестација и константа друштвеног бића која у себи сабира све његове антиномије, баштини и константу дуготрајног порицања последица његовог испољавања. Већ у зачетку великосрпске идеје назирао се њен спољнополитички елемент који је у изглед стављао сукоб српског народа са другим етничким заједницама на Балкану. Преовладавши као друштвени и политички концепт крајем 19. века, идеологија великосрпског национализма стварала је амбијент искључивости и поларизовања окренут ка другим етничко-политичким заједницама, чије последице држава Србија истрајно пориче и на систематичан начин тера у заборав. Доследност концепта порицања данас је огољена и свеprisутна у медијима, културним садржајима и „ангажованој историографији“. Последица је чињенице да српско друштво још није прошло кроз политичку и митску деконструкцију која би га учинила модерном политичком и моралном заједницом прихватљивом за различитости. Овако, дуготрајно и упорно се батрга између сопствене слике света и неупитности историјских чињеница.

---

²⁷ Посета *Меморијалном центру жртва геноцида* у Доњим Поточарима оставља хумано људско биће без даха и речи. На фотографијама сталне поставке „Сребреница – геноцид: Слика кроз вријеме“ изложених у Спомен-соби забележене су посете *Меморијалу* највиших званичника светске политичке сцене, челника међународних организација, личности из европске и светске културе. Те фотографије учвршћују утисак сваког новог посматрача да је светско памћење о догађајима на овим просторима јасно и непорециво (аутор текста посетио је Меморијал 6. 10. 2018. године), те да је неморалан сваки напор да се дискредитује истина. Одлука Скупштине Републике Српске из децембра 2018. године, да преиспита извештај који је Скупштина РС усвојила 2004. године којим су прихваћене чињенице у вези са етничким чишћењем и масакром који је спровела Војска Републике Српске над Бошњацима Подриња од 1991. до 1995. године, овај ентитет БиХ додатно ставља у фокус европске и светске политике и тај поступак разуме као ревизионистички.

Литература

1. Бајфорд, Ј. (2005) *Потискивање и порицање антисемитизма: Сећање на владику Николаја Велимировића у савременој српској православној култури*, Огледи, број 6, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.
2. Бисерко, С. (2006) *Босна и Херцеговина, језгро великосрпског пројекта*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд.
3. Cohen, P., Reisman, D. (1997) *Српски тајни рат – пропаганда и обмана историје*, „Церес“, Загреб.
4. Чекић, С. (2012) *Злочини над децом Сарајева у опсади*, Универзитет у Сарајеву, Институт за истраживање злочина против човечности и међународног права, Сарајево.
5. Дедијер, В., Милетић, А. (1990) *Геноцид над Муслиманима 1941–1945*, Зборник докумената и сведочења, 2. издање, „Свјетлост“, Сарајево.
6. Ла Броссе, Ренауд де (2003) *Политичка пропаганда и пројекат „Сви Срби у једној држави“: последице инструментализације медија за ултранационалистичке сврхе*, (извештај сачињен на захтев Тужилаштва Међународног кривичног суда за бившу Југославију), <https://www.icty.org/x/cases/>, посећен 8. 10. 2018.
7. Орловић, С. (2008) *Политички живот Србије: Између партикратије и диктатуре*, „Службени гласник“, Београд.
8. Перовић, Л. (2015) *Доминантна и нежељена елита: Белешке о интелектуалној и политичкој елити у Србији (20-21. век)*, Београд.
9. Петровић, В. (2011) *Речи и недела: Позивање или подстицање на ратне злочине у медијима у Србији 1991–1992*, Центар за транзиционе процесе, Београд.
10. Томанић, М. (2001) *Српска црква у рату и ратови у њој*, „Круг“, Београд.
11. *Устав Републике Србије*, ЈП „Службени гласник“.